

PRESENTACIÓ

A continuació oferim la transcripció del seminari que va tenir lloc l'11 de maig de 2017 al CCCB, dins del festival Kosmòpolis. El seminari va ser organitzat pel PEN català, Linguapax i l'Institut d'Humanitats de CCCB. En la conversa amb Ngũgĩ wa Thiong'o van participar Susana Arias, secretària de l'Institut d'Humanitats, com a moderadora, Simona Škrabec, aleshores presidenta del Comitè de Traducció de Drets Lingüístics del PEN internacional, i Alicia Fuentes, directora de programes de Linguapax. En la segona part del seminari, Ngũgĩ wa Thiong'o va respondre les qüestions dels participants en aquest taller obert a tots els interessats. El seminari va ser precedit per una conferència «Àfrica, cultura i emancipació» al CCCB el 10 de maig de 2017, presentada per Carles Torner, en aquell moment director executiu del PEN internacional.

Ngũgĩ wa Thiong'o va néixer a Limuru, Kenya, el 1938. És considerat un dels autors i intel·lectuals africans més importants de l'actualitat. És l'autor de les novel·les escrites en anglès *Weep Not, Child* (1964), *The River Between* (1965), *A Grain of Wheat* (1967) i *Petals of Blood* (1977). Va escriure *Devil on the Cross* (1980) durant un any de presó de màxima seguretat, en la qual va ser tancat sense cap judici, a causa de la representació de la seva obra teatral, en la llengua kikuiu, *Ngaahika Ndeenda* (Em casaré quan jo vulgui).

Amb aquesta primera obra escrita en la llengua que la comunitat a la qual s'adreçava podria entendre, l'autor —i evidentment també les autoritats que no renunciaven a la dominació mitjançant l'ús colonial de l'anglès— va descobrir el poder que tenia la paraula si es podia adreçar directament a la gent. A partir d'aquesta experiència, Ngũgĩ wa Thiong'o va desenvolupar la reflexió sobre la importància de les llengües africanes al llibre *Decolonize the Mind. The Politics of Language in African Literature* (1986), que es va convertir en un manifest de la creativitat literària en les llengües primeres no només a l'Àfrica, sinó al context global. Partint de la realitat concreta va saber construir una base teòrica prou sòlida com per donar pas a tot un moviment que encara reverbera.

A partir d'aquest punt, va escriure les seves obres literàries en kikuiu, promovent, és clar, la traducció a l'anglès i a totes altres llengües. En aquest sentit destaca el seu conte «La revolució vertical», que ha estat traduït pràcticament a un centenar de llengües, entre elles al català el 2019 per Josefina Caball.

En català, les seves obres han estat publicades per l'editorial Raig Verd i podem considera l'editora Laura Huerga responsable que totes aquestes reflexions, i també els relats sobre les realitats africanes, ens siguin accessibles i hagin pogut despertar tant d'interès. Josefina Caball va traduir les seves memòries de la presó *Lluitar amb el diable* (2018) i la trilogia de memòries *Somnis en temps de guerra* (2016), *A la casa de l'intendent* (2017) i *Neix un teixidor de somnis* (2020). També tenim al nostre abast els assaigs *Descolonitzar la ment* (2017), en traducció de Blanca Busquets i *Desplaçar el centre* (2017), traduït per Dídac Gurguí.

SUSANA ARIAS: Bon dia a tothom de part del CCCB. M'agradaria agrair-vos l'assistència a aquest seminari amb el professor Ngũgĩ wa Thiong'o. Aquesta ocasió extraordinària no hauria estat possible sense l'impuls i la col·laboració del PEN català, i sense l'editora de Raig Verd, Laura Huerga, que també és aquí entre nosaltres i que acaba de publicar els assajos del professor Thiong'o, *Desplaçar el centre* i *Descolonitzar la ment*.¹ Per nosaltres és un privilegi i un honor donar la benvinguda al professor Thiong'o, que ha acceptat mantenir aquesta conversa després de la sessió fantàstica que ens va dedicar ahir.² Ja coneixeu la seva trajectòria i heu llegit i estudiat les novel·les, peces teatrals, memòries i assajos llargs sobre literatura, la condició postcolonial i la problemàtica que afecta les llengües majoritàries i les llengües marginalitzades. No m'hi estendré, tots ho sabeu probablement millor que jo. M'agradaria recalcar que avui, en aquesta sala, s'ha concentrat gent de molts perfils professionals, els escriptors i traductors al català i al castellà de Ngũgĩ wa Thiong'o, africanistes, antropòlegs, historiadors, filòsofs, activistes i teòrics de les qüestions identitàries i de gènere. Lingüistes, filòlegs, periodistes, artistes i els nostres companys del PEN català. Aquesta varietat de perfils demostra com d'estimulant és l'obra del professor Thiong'o i fins a quin punt ha transcendit l'àmbit i les fronteres de les institucions acadèmiques. Aquesta és la mena de seminaris que ens encanta acollir i oferir aquí al CCCB.

¹ NGŪGĨ WA THIONG'O: *Descolonitzar la ment*, traducció de Blanca Busquets, Barcelona, Raig Verd, 2017; *Desplaçar el centre*, traducció de Dídac Gurguí, Barcelona, Raig Verd, 2017

² Conferència de Ngũgĩ wa Thiong'o, «Àfrica, cultura i emancipació» a CCCB el 10 de maig de 2017

Us presento els meus companys de taula, a qui probablement ja coneixeu. Simona Škrabec és la presidenta del Comitè de Traducció i Drets Lingüístics del PEN internacional i va dirigir l'informe *L'oxigen de la cultura*, encarregat per la UNESCO, que es va publicar el 2016 amb un prefaci de Ngũgĩ wa Thiong'o. També tenim el privilegi de gaudir de la companyia d'Alícia Fuentes que és directora de programes de Linguapax, una organització sorgida de la UNESCO el 1987, i que treballa per promoure la diversitat lingüística al món.

ALÍCIA FUENTES: Voldria aprofitar l'ocasió per explicar al professor Thiong'o com el nostre projecte, Linguapax, igual que altres iniciatives similars arreu del món vinculades a la preservació de llengües, està molt vinculat a la seva obra i al seu discurs. Linguapax va néixer fa trenta anys en el context de la UNESCO, però ara té seu a Barcelona com a organització independent. El nostre objectiu no és preservar llengües com qui preserva peces en un museu: les volem fer elements actius de coneixement, creació i creativitat, no només per les comunitats concretes sinó en benefici del món sencer.

En la mateixa línia, Linguapax intenta treballar per la coexistència lingüística des d'una perspectiva global. No és que ens centrem només en les llengües amenaçades o minoritàries, sinó en el que creiem que són llengües amenaçades per llengües amenaçadores. Des de Linguapax apostem per una solidaritat entre unes llengües i altres i per una connexió entre projectes de parlants de tot el món. Un dels membres més eminents de la nostra xarxa és l'activista sud-africà Neville Alexander, que va ser un dels promotors de la política multilingüe de Sud-àfrica després de l'apartheid. Entre moltes altres coses, va promoure un projecte de molt èxit, clubs de lectura en llengües locals i en llengües internacionals per a nens. És en aquest context que Alexander sempre ha insistit en la importància i l'interès de l'hàbitat multilingüe, que està del tot vinculat a la idea que vostè exposava ahir sobre l'oxigen de les cultures. Molt sovint se celebra que a Sud-àfrica hi hagi una constitució que inclou onze llengües, però els experts insisteixen que aquesta no és necessàriament una història d'èxit pel que fa a la diversitat lingüística. Que n'hi hagi onze de presents no garanteix que totes estiguin realment protegides. Alexander i els seus seguidors sud-africans són molt conscients que només es poden protegir aquestes llengües mitjançant la promoció d'una ecologia multilingüe, de les pràctiques culturals multilingües. En lloc de donar suport a les eines clàssiques de les polítiques lingüístiques que ofereixen l'estatus de llengua oficial, o de promoure inèrcies de tradició europea com ara la publicació de diccionaris de gramàtica, acadèmies, etcètera, Alexander aposta per un espai cultural on les persones

puguin parlar-se els uns als altres i al món en la seva pròpia llengua. Tal com el professor Thiong'o reflecteix a *Desplaçar el centre* i *Descolonitzar la ment*, els humans ens sintonitzem amb el nostre hàbitat i amb nosaltres mateixos mitjançant la llengua, i només si tenim en compte això podrem desenvolupar els projectes lingüístics adients.

Connecto amb unes paraules de Goethe amb les quals segurament esteu familiaritzats: «Aquells que no saben res de les llengües estrangeres no saben res de la seva pròpia llengua». El poeta ve a dir que només gràcies a la llum de les llengües dels altres podem veure la forma de la nostra llengua i adonar-nos de com canalitza una visió determinada del món. I això es pot relacionar amb l'efecte mirall com a clau a l'hora de crear xarxes de solidaritat per la preservació de la diversitat lingüística. Ahir pensava en això quan el professor Thiong'o va mencionar la seva experiència amb llengües europees minoritàries, com ara el sami. Els parlants de sami es van preguntar-se molt sorpresos com era que el professor Thiong'o sabia tantes coses sobre la seva llengua i Thiong'o els va respondre: «No és que sàpiga molt de la vostra llengua, és per la meua pròpia experiència que sé molt bé com us sentiu». És interessant observar com els parlants de llengües minoritàries saben coses que els parlants de llengües majoritàries no podrien saber, perquè han entrenat la seva sensibilitat en un altre sentit pel que fa a les llengües minoritàries ja siguin europees, africanes, o austroasiàtiques. I això ho podem observar a ciutats com Barcelona, amb centenars de llengües i d'ideologies que hi coexisteixen.

Tinc una pregunta per vostè, professor Thiong'o: Barcelona és una ciutat multilingüe amb més de dues-centes llengües d'arreu del món, incloses desenes de llengües pròpies del Senegal, el Camerun, Mali, l'Índia, etcètera. I penso no només en llengües tal com s'entenen a l'acadèmia occidental, amb tot el corpus estructural, sinó en una mescla de comunicacions, cultura i vinculació d'aquestes llengües als nostres cossos i als nostres marcs mentals. Aquesta profunda diversitat de llengües és tot un capital ètic i un bé poètic que la major part del temps és ignorat, tant per l'acadèmia oficial com pels planificadors lingüístics i els qui s'ocupen de les polítiques lingüístiques. Des dels projectes lingüístics inspirats en la seva obra, professor Thiong'o, intentem anar més enllà de les campanyes de conscienciació, de mera documentació i preservació d'elements «exòtics»; però com podem anar més enllà i activar el que, des del seu punt de vista és el «bé d'experiències comunicatives» a les nostres ciutats contemporànies?

NGŨĨ WA THIONG'O: Aquesta pregunta és difícil, perquè entrem al terreny de les polítiques pràctiques. Es tracta de saber què fer quan ens trobem amb tantes llen-

gües en ús en una mateixa ciutat. La resposta més ràpida per mi està continguda en la Declaració Universal dels Drets Lingüístics,³ i és que cada llengua és realment un dret. Un és el dret a la llengua pròpia de cadascú, sigui quina sigui: si aquesta premissa es reconeix com a important, el tema es redueix a què és factible i en què es pot treballar. El que podem dir amb seguretat és que totes les llengües són tresors no només de molta bellesa, sinó també de coneixement. Llavors ve la qüestió de com convidem aquest coneixement a interactuar amb altres coneixements d'altres llengües; però si tots tenim clar això crec que la pràctica del que fem, tot i que està subjecta a recursos i viabilitats, s'acabarà produint.

ALÍCIA FUENTES: Ha parlat molt de la descolonització de l'acadèmia. Tot i que els discursos acadèmics arreu d'Occident encara continuen una tradició global blanca, sembla ser que la crida per la descolonització del currículum s'ha tornat imperativa durant els darrers anys, i això implica un canvi, per més lent que sigui. Tenim constància de dos exemples molt interessants de finals d'aquest any que ho demostren, un en una universitat de Rhodes, Sud-àfrica, i l'altre a Hawaii. A Rhodes, s'ha publicat la primera tesi doctoral escrita en llengua xhosa. I si anem a l'altra punta de món trobem el cas del revitalitzador heroic de la llengua hawaiana Larry Kimura, que ha aconseguit que en un departament de la universitat sigui possible completar un doctorat sencer en hawaiana, cosa que és una gran victòria per un estat dels Estats Units, dominat per la llengua anglesa. Va passar l'any 2010 i és el resultat d'una lluita de vint-i-cinc anys de la comunitat hawaiana. Creu que podem confiar en una descolonització progressiva de l'acadèmia en aquesta direcció?

³ *Declaració Universal de Drets Lingüístics*. Barcelona, Follow-up Committee, 1998. Publicació no-venal. El text íntegre és fàcil de trobar a les xarxes també en anglès i altres llengües. El 1993, a Palma, a la reunió del Comitè de Traduccions i Drets Lingüístics del PEN internacional, presidit aleshores per Isidor Cònsul, es va decidir promoure l'elaboració d'una Declaració Universal de Drets Lingüístics. En paral·lel, el centre CIEMEN va rebre l'encàrrec de la Comissió Europea per tirar endavant el projecte Mercator d'estudiar i actualitzar la legislació lingüística europea. Es van unir al projecte també el Centre UNESCO Catalunya, que hi va aportar la xarxa internacional de la UNESCO Linguapax, la fundació Jaume Bofill, el Departament de Cultura i de la Presidència de la Generalitat de Catalunya, com també l'Ajuntament i la Diputació de Barcelona. La culminació d'aquest procés va ser la Conferència Mundial de Drets Lingüístics a Barcelona, del 6 al 8 de juny de 1996. Una idea d'aquesta magnitud ens la pot donar el nombre de 220 participants, entre els quals hi havia representants de 66 ONG i 41 centres PEN, procedents de prop de vuitanta estats de tots els continents. Aquesta conferència va tenir el suport explícit de la UNESCO i de les institucions públiques catalanes. No obstant, la UNESCO no va admetre aquest document mai ni tan sols a discussió formal als circuits previstos, així que ha quedat un document que té validesa per la seva enorme divulgació per tot el món i no com un document oficial de les Nacions Unides

NGŨĨ WA THIONG'O: Les idees són com les llavors de les plantes: creixen per sota la superfície i d'entrada ni tan sols les veus. Però de sobte, alguna cosa apareix arran del terra. Les idees, com les llavors, són delicades. Requereix temps que les idees madurin i facin efecte, però acaben fent efecte. Vaig estar a Sud-àfrica, el mes passat. Dues mil cinc-cents persones s'havien concentrat a la universitat de Ciutat del Cap per sentir-me parlar sobre *Assegurar la base: fer Àfrica visible en el món*⁴ i *Descolonitzar la ment*. La majoria eren estudiants universitaris, i també hi havia activistes polítics entre el públic. Eren una multitud. Això vol dir que la idea de descolonitzar les institucions està filtrant-se; requereix temps, però les idees creixen. Cal ser-hi persistent, com es va persistir amb els temes dels doctorats que mencionaves. Recentment a Wyoming, als Estats Units, un estudiant va escriure la tesi, que era del camp científic, en kikuiu. També va fer la defensa de la tesi en kikuiu. És un camí difícil: no podien llegir-la i va haver d'oferir al jurat una versió anglesa, perquè el tribunal havia de trobar aquesta manera d'avaluar la feina, però l'estudiant estava disposat a això.

En última instància, el que compta és si les lleis governamentals s'apliquen i també si els recursos es destinen al desenvolupament de les llengües o no. Està molt bé que s'encoratgi els pares a ensenyar les llengües autòctones als fills, però si no hi ha recursos això és un problema. Ho hem vist a l'Àfrica: en alguns casos hi ha algunes polítiques lingüístiques bones, però si els recursos no es destinen a les llengües africanes l'expansió i la consolidació d'aquestes llengües s'afebleix. Hi ha decisions que cal prendre. Si estudio kikuiu i després no puc trobar feina perquè ni tan sols aquesta llengua està reconeguda, malament. Per tant, cal prendre la decisió: aprendre kikuiu o aprendre una altra llengua. Però si les lleis es canvien i els recursos es destinen a les llengües —i aquí l'acadèmia pot jugar un rol important—, les possibilitats s'amplien. Per això la tasca del PEN internacional és molt i molt important, perquè com més pressió exercim més podem canviar les lleis dels governs i fer que destinin més recursos als programes lingüístics.

ALÍCIA FUENTES: A *Desplaçar el centre*, desenvolupa una idea interessant: el dret d'emparaular el món. Això em va fer pensar de automàticament en els mapes sobre diversitat cultural i lingüística, que normalment es fabriquen a les nostres universitats. Hi ha algunes iniciatives que s'allunyen d'aquesta dinàmica. A la universitat

⁴ *Secure the Base: Making Africa Visible in the Globe* es va publicar el 2016. L'assaig encara no està traduït al català ni al castellà

de Ciutat del Cap, a Sud-àfrica, hi ha un centre d'investigació que treballa a favor de la diversitat lingüística africana. Els investigadors d'aquest centre han identificat un problema i és que falten lingüistes que també siguin parlants nadius de llengües africanes i puguin descriure-les i estudiar-les en els seus propis termes. Habitualment les llengües del Sud s'estudien com si foren les llengües europees, perquè així és com funciona l'acadèmia. Els mapes lingüístics del Sud probablement serien molt diferents dels nostres mapes lingüístics, si la gent del Sud dibuixés els seus propis termes. Sabem que en bona mesura les llengües africanes han estat una invenció dels lingüistes, que han fet separacions arbitràries entre llengües que, per als seus parlants, són una mateixa llengua. De manera que hi ha molt a desaprendre i desinventar, en les llengües africanes. Estaria bé veure un mapa de parlants del món fet per parlants de llengües africanes. Probablement aquest hauria de ser un projecte de futur, quan els parlants de les llengües africanes puguin emparaular el món i dibuixar els seus propis mapes culturals i lingüístics.

NGŪGĨ WA THIONG'O: He parlat molt sobre la relació amb les pròpies bases, perquè la base des de la qual fem les coses és molt important. Òbviament, convé saber què diuen les llengües africanes sobre el món. També és molt important saber què diuen els intel·lectuals de les nostres societats africanes sobre el nostre món. Per cert, sobre el dret d'emparaular el món he d'afegir que m'he adonat que sempre que la gent va a algun lloc per colonitzar-lo, el primer que fa és plantar els seus noms al nous territoris adquirits.

Més enllà de la qüestió de la base, també hi ha la de la connexió d'unes bases amb les altres. Hem d'anar junts. A tots ens agrada estar a casa nostra, al lloc on vivim, al lloc que anomenem llar. Però si ens posen una barrera que ens impedeix sortir de casa, si ens deixen gaudir de casa nostra, però sense permetre sortir-ne, aleshores la barrera converteix casa nostra en una presó. En certa manera, una casa és una casa perquè està connectada a altres cases a les quals pots anar i venir. I al mateix amb la resta de les coses. Els intel·lectuals africans tenen molt a aprendre d'Europa. Deixeu-m'ho dir d'una altra manera: jo he après molt de les literatures europees i dels escriptors europeus.

Ara mateix estic llegint *Mahabharata*, un poema èpic indi. No entenc perquè no estudiem aquest llibre com a part de la mitologia universal. El *Mahabharata* és tot un món en si mateix, és molt interessant. Així doncs, la pregunta és com connectem la nostra base a altres bases, perquè enfortint la nostra base aprenem dels altres i afegim aquest aprenentatge a la nostra base. Tots tenim dret a la nostra llengua, però l'hem de connectar amb altres llengües. Crec molt en aquestes connexions.

SIMONA ŠKRABEC: Bon dia a tothom, estic molt contenta de ser aquí avui, perquè fa molts anys que llegeixo i tinc en ment el professor Ngũgĩ,⁵ però mai no m'hauria imaginat que el tindria assegut al meu costat com avui.

Presentaré breument la feina que fa la xarxa del PEN internacional, perquè fa anys que intentem promoure les idees sobre les quals escriu també el professor. La meva vinculació amb els projectes del PEN internacional va començar arran l'informe *Ser traduït o no ser* que va ser part de la promoció de la literatura catalana a la Fira de Frankfurt el 2007.⁶ L'informe el va dirigir Esther Allen, professora en una de les universitats a Nova York i traductora destacada de la literatura hispana a l'anglès. A part del cas català, en aquesta investigació s'hi van sumar estudis sobre la situació de llibres traduïts als Estats Units, a l'Argentina, o bé a França, és a dir, països grans. Mirant enrere, ara podem veure que quan vam intentar fer el mapa sobre com funciona la traducció literària en el món d'avui, vam oblidar-nos d'examinar amb la mateixa atenció les cultures que no tenen una literatura escrita consolidada. Així va aparèixer la idea de desenvolupar un projecte ampli sobre els països amb problemes estructurals i que va incloure els estudis sobre els casos de Kenya, Nigèria, Sèrbia i Haití. Aquest mapa del món habitualment invisible el podem llegir ara amb el títol que devem al professor Ngũgĩ, *L'oxigen de les cultures*. Cal saber que «l'oxigen» en aquest cas el representa la capacitat de traducció, és a dir que la comunicació entre les cultures més diverses és sempre possible.

En aquest sentit m'agradaria posar sobre la taula els principis teòrics que vam mirar d'extreure del nostre contacte amb els quatre països esmentats. El cas de Sèrbia actual és la prova que també a Europa el tractament que es fa de les llengües i cultures minoritàries no és gaire diferent del que es fa en altres continents. *L'oxigen de les cultures* va ser un projecte encarregat per la UNESCO. *Llengua minoritària* és un terme que ni jo ni el PEN fariem servir mai, però és part d'una terminologia políticament correcta en l'àmbit internacional, així que senzillament ens veiem obligats a emprar aquest concepte. Vam assistir a moltes reunions i tallers durant dos

⁵ El nom del professor és un problema traductològic per si mateix i il·lustra alguns dels problemes que la seva reflexió vol fer palesos: Ngũgĩ wa Thiong'o significa, tal com va explicar ell mateix en aquesta mateixa conversa, 'Ngũgĩ, fill de Thiong'. El professor s'ha vist obligat a *inventar-se* un cognom descriptiu per poder participar en la comunicació amb les cultures on el cognom és el que defineix les persones més que no pas el nom personal. Si m'adreço a ell amb el seu nom *de pila* no és per una familiaritat excessiva, sinó per respecte a la seva cultura per a la qual és el nom de cada persona el que realment compta

⁶ Esther ALLEN (ed.): *Ser traduït o no ser*, Barcelona: Institut Ramon Llull, 2007. Es va publicar la traducció anglesa, espanyola i alemanya del mateix informe

anys, tot l'any 2014 i també el 2015, vam participar als festivals i les fires de llibres de tots aquests països. Vam parlar amb escriptors i vam consultar els editors sobre com se sentien a l'hora de publicar literatura de creació en llengües no dominants.

El que vam descobrir és que la marginalització no té relació amb el nombre de parlants, perquè la marginalització és una conseqüència de la manca de reconeixement d'una cultura. Per tant, una «llengua minoritària» és una llengua que ha perdut el seu prestigi social o el seu abast públic. Per revertir aquesta situació cal legitimar la llengua minoritària com a eina efectiva de transmissió de coneixement, com ho són la resta de llengües. Aquest és el motiu pel qual l'objectiu principal de l'informe *L'oxigen de les cultures* era recalcar fins a quin punt emprar el terme *llengua minoritària* és un error, perquè no podem agrupar situacions tan diverses en un sol terme.

Quina mena de situació estem comparant, aquí? Deixeu-me il·lustrar-ho amb un exemple. Sèrbia té gairebé deu milions d'habitants, aproximadament igual que Haití. Són demogràficament comparables, però a Sèrbia es publiquen 5.000 llibres l'any i a Haití se'n publiquen 150 l'any, dels quals només 15 són en crioll i la resta evidentment en francès. El que xoca d'aquest exemple és la diglòssia prevalent a Haití, on la majoria de la població utilitza el crioll, mentre el francès queda limitat a contextos més oficials i elitistes. De fet, bona part de la població és incapaç d'escriure o d'entendre el francès, però el crioll continua considerant-se una llengua completament desprestigiada, i per tant, no hi ha pràcticament producció escrita en aquesta llengua.

De manera que la llengua de la majoria de la població haitiana no és reconeguda. Això vol dir que tota aquesta manca d'estructures que permetrien un desenvolupament i consolidació adequats de la llengua va sempre a remolc de la marginalització. Creiem que la indústria de la literatura creativa és una de les eines més importants per revertir aquesta situació, perquè la creativitat té un poder més profund que no pas produir objectes que es podrien vendre fàcilment, com ara els records per als turistes. No estem parlant de llibres que es puguin vendre sota títols del tipus «Què és Kenya?, Què és Nigèria?, Què és Haití?». Ens referim al poder profund de la creativitat, que ens pot demostrar la capacitat que una llengua té de matisar diferències més enllà de l'estricta sentit lingüístic.

El problema és que, una bona part de la indústria de literatura creativa està convençuda que només és viable produir i publicar llibres en llengües dominants. I la conseqüència d'això és que en molts contextos els llibres encara són vistos com objectes que no són part de l'entorn familiar i conegut, sinó que representen el món de la metròpolis i les oportunitats i, per això, els llibres o la literatura sembla

que no puguin tenir res a veure amb l'entorn immediat i proper. Per revertir aquesta situació primer cal canviar la manera amb què la societat percep el valor de les llengües no-dominants, retornar-los la dignitat i presentar-les com equivalents a les llengües majoritàries pel que fa a la comunicació del dia a dia a tots els nivells.

En aquest context, el que ens sembla molt important des del PEN internacional i queda reflectit també a *L'oxigen de les cultures* és la importància de la traducció. Perquè en les cultures de llengües marginalitzades, les traduccions pràcticament no existeixen, i això les exclou del llegat literari mundial. Què és la *Weltliteratur* que definia Goethe al segle XIX? La *Weltliteratur* és aquesta capacitat d'intercanvi. Goethe ho definia mitjançant una anècdota: si culls una flor i la poses dins un gerro amb aigua es pansirà ben aviat. Però si l'agafes i la trasplantes a un altre entorn, la flor creixerà, i d'aquesta naixeran altres flors. Això és el que fa la traducció: mantenir vives les obres literàries d'arreu del món i així incitar els lectors i les cultures a trobar-se, a participar en aquest intercanvi constant.

El que proposem és construir aquesta atmosfera d'osmosi cultural. La literatura té una naturalesa dual. D'una banda, el món literari pertany al seu context lingüístic original. Les veus individuals dels escriptors són les que preserven la identitat de la comunitat que utilitza aquesta llengua concreta. I precisament el fet que aquestes aportacions siguin tant específiques, fa que la cultura sigui interessant per altres cultures. Allò que ens atrau és precisament la diferència. D'altra banda, hem de ser capaços de preservar la permeabilitat cultural perquè la identitat està en constant canvi i evolució. I és gràcies al contacte amb altres cultures, que una cultura evoluciona. Les cultures que queden aïllades de la resta no poden evolucionar, perquè no reben els estímuls i esdevenen rígides.

Aquesta obertura cap a la influència forana, però, és una actitud radicalment diferent de la que promovia el món colonial que volia absorbir, assimilar o extreure elements parcials de les cultures sotmeses. La idea d'absorbir i assimilar descansa sobre una fantasia encara vigent d'eliminar totes les variacions i construir espais amplis de comunicació sense intermediaris: això és el que anomenaré literatura global. Així doncs tenim dos contextos molt diferents, un és la literatura universal, la *Weltliteratur* de Goethe, basada en l'intercanvi i la traducció, i l'altra és la literatura global, que flirteja amb la idea que un dia tots serem capaços de comunicar-nos en una sola llengua comprensible per tots.

La traducció i la creativitat són en aquest context importants perquè la creativitat en la llengua pròpia incentiva la diversitat d'opcions i el desig de contacte amb experiències desconegudes. En certa manera podríem dir que la traducció és l'única llengua possible de l'expressió literària: incrementa la nostra capacitat

d'intercanvi i intensifica la freqüència de contactes. Això és especialment important en espais on conviuen cultures diferents, com és el cas de Barcelona. En comptes de veure aquest contacte com un conflicte causat per una superposició de llengües, el que hauríem de fer és convertir aquest contacte en una força impulsora de creativitat i d'innovació. La nostra pròpia societat també s'ha d'obrir a la capacitat de comunicar-se.

En comptes de suprimir les diferències, no només hem de fer que les diferències siguin acceptables, sinó que hem de propiciar i aprofundir aquesta conversa entre les cultures que comparteixen el mateix territori. I aquesta nova actitud és crucial en contextos postcolonials. Especialment és important la direcció que porta de les llengües dominants a les llengües marginalitzades, també a Catalunya. Et pregunten, «per què traduir un autor espanyol al català, si tothom pot llegir i entendre el castellà?». Però sense traducció, les llengües dèbils passaran a ser encara més dèbils, perquè la manca de flux innovador fa que la llengua acabi no ajustant-se a la realitat. I si la llengua no s'ajusta al context present finalment esdevé inútil. És molt cert el que acaba de dir professor Ngũgĩ sobre la necessitat d'implementar certes legislacions i sobre la importància d'incloure les llengües marginalitzades al sistema educatiu. Però a més a més, l'informe *L'oxigen de les cultures* arriba a la conclusió que s'ha de canviar la percepció general de les llengües minoritàries o marginalitzades.

Si hi ha la convicció que una llengua no pot establir una comunicació adequada amb el present, aleshores queda vinculada només al passat. Aleshores es crea la impressió que els parlants d'aquesta llengua formen part del passat i se'ls exclou d'oportunitats i de guanyar poder adquisitiu; no tenen contacte amb les institucions, no tenen influència política, i la seva presència als espais mediàtics és molt reduïda. És un cercle viciós. L'exclusió crea més exclusió, i revertir aquestes pautes és extremadament difícil. Al PEN internacional creiem que cal anar sempre a l'arrel del problema i ser oberts amb la diversitat.

Tancaré la meva intervenció amb una última qüestió, la del mercat de llibre. Al mercat del llibre global, la idea que les llengües minoritàries haurien de trobar el seu espai on existir i créixer és completament negligida. La indústria simplement deixa de banda el potencial econòmic que té el fet de saber parlar en la llengua dels seus lectors. I, per tant, negligeix tot un camp que mai no ha estat explorat: Hi ha milions de persones que no poden llegir cap llibre perquè no parlen cap altra llengua que la seva i, en aquesta llengua, els llibres simplement no existeixen. Tot això passa perquè la cadena de prejudicis és molt llarga i molt complexa.

La marginalització de les llengües no és una qüestió que pugui ser resolta a curt termini. Per què? Perquè la majoria dels arguments econòmics són essencialment

arguments ideològics. Es disfressen de llenguatge neutre, d'arguments suposadament econòmic, però al darrere mantenen la convicció que és inútil produir llibres en llengües minoritàries perquè les llengües minoritàries no serveixen per a res.

La conclusió de l'informe és que els mercats sí que es poden canviar. Les actituds de lectors i les seves pautes de consum es poden corregir de manera gradual. El que m'agradaria preguntar-li, professor Ngũgĩ, és sobre tota aquesta nova terminologia que ha proposat als seus llibres i discursos. Com podem aconseguir el que vostè va aconseguir amb l'escriptura i impulsar el canvi social?

NGŨGĨ WA THIONG'O: D'entrada voldria fer alguns comentaris sobre el que acaba de dir. La qüestió terminològica va lligada al rol dels intel·lectuals a la societat. La terminologia és molt importants perquè a través de les paraules veiem la realitat. La idea que algunes anomenades llengües minoritàries a la pràctica són majoritàries fa evident que alguna cosa no va a l'hora. No es tracta de minoria o majoria, sinó de llengües dominants i llengües dominades. Marginalitzadores i marginalitzades. La marginalització no és inherent a la llengua en si mateixa, és una qüestió de poder. Sempre hi ha una llengua que empeny una altra llengua cap als marges. No importa com de gran sigui una llengua.

Això em recorda un col·lega meu de l'Índia, que treballa en polítiques lingüístiques i m'explicava el cas del seu país. L'Índia té una llarga tradició de literatura escrita, de manera que no és qüestió de majoritària o minoritària. És una qüestió d'imposar-se una llengua sobre una altra amb la intenció d'aconseguir un resultat polític concret.

Crec que hauríem d'intentar qüestionar alguns d'aquests termes. Hi ha una cosa que em fa sentir incòmode amb mi mateix: És la distinció entre llengua local i llengua global. La gent utilitza aquests termes, i està bé, però hi ha qui ho utilitza sense entendre'ls: m'enerva que creguin que hi ha llengües inherentment globals i d'altres inherentment locals. No és cert. L'anglès pot semblar una llengua global, però si ens fixem en la base d'aquesta globalitat veiem que durant molts anys l'Imperi britànic era més gran que, posem per cas, l'Imperi francès. Òbviament, això implica que l'abast de l'anglès també fos més gran, perquè l'imperi té un abast global. Però no hi ha res que sigui inherentment global, en l'anglès. Hem d'anar en compte amb termes com *globalitat* i *localitat*, perquè per mi totes les llengües són locals o globals. Les llengües són part del nostre patrimoni, així és com ho veig: el català és la meua llengua, l'espanyol és la meua llengua, l'anglès també és la meua llengua, en certa manera, però tinc les meves llengües africanes com a base.

Després hi ha una altra paraula que em provoca molta preocupació i és la noció de *tribu*. Per il·lustrar-ho, us faré una pregunta senzilla. Els ioruba, a Nigèria, són quaranta milions. Els islandesos són un quart de milió. Com pot ser que quaranta milions de persones siguin una tribu i que un quart de milió de persones sigui una nació? És segons com emmarques una situació, i és mitjançant aquest mateix marc mental que la gent interpreta els conflictes a l'Àfrica. No es fixen en quines són les diferències econòmiques, ideològiques, o polítiques entre bàndols. Literalment es fixen en un líder i diuen «ah, aquest és de tal regió, d'aquí ve el problema, es tracta d'un conflicte tribal». S'utilitzen marcs mentals molt simplistes per definir realitats africanes que són molt complexes.

Quan parlem en general sobre els francesos, o els anglesos o els russos o els japonesos... anomenem les persones pel nom que elles mateixes s'anomenen, és així de simple i no cal que inventem res més. Jo soc kikuiu, i n'estic content, com els ioruba són ioruba. Si es fa el mateix amb totes les nacions africanes també, no cal idear una nova fórmula, per entendre l'Àfrica.

Em podria repetir l'altra pregunta que m'ha formulat?

SIMONA ŠKRABEC: Gràcies per aquests apunts importants que acaba de fer. La pregunta és què pot fer la literatura per subvertir aquests prejudicis contra els grups exclosos? Com pot la ficció, el cinema, les novel·les, construir no només una identificació positiva amb els protagonistes, sinó també atorgar a la gent la capacitat d'analitzar la seva pròpia situació i esdevenir crítics amb el seu propi passat?

NGŪGĨ WA THIONG'O: Cal escriure en aquestes llengües i cal fer-hi traduccions. Per explicar-ho, utilitzaré un exemple personal. Quan jo era jove i llegia textos anglesos, d'alguna manera els personatges passaven a ser part del meu món. Vas seguint un personatge i, fins i tot, si no ets conscient de totes les seves ramificacions ideològiques, incorpores aquest personatge a la teva vida i es converteix en part de la teva imatge del món. Si una història escrita en català es tradueix al castellà o al basc, aquest personatge passa a formar part de les imatges que un parlant d'esquerra o un de castellà tenen al cap, i així successivament. Com més imatges compartides del món tinguem provinents de diferents comunitats, de diferents llengües, més rics en coneixement serem.

Tots hem llegit Shakespeare, i de vegades en situacions diferents ens referim a alguns dels seus personatges, posem per cas Caliban, de *La tempesta*. Però podem fer el mateix amb personatges de literatures provinents d'altres tradicions. Mentre llegeixo el *Mahabharata* em descobreixo a mi mateix referint alguns personatges

del llibre per explicar-me el meu món. Necessitem més això, cal crear una base per a les literatures nacionals i alhora un sentit compartit de la literari universal.

SIMONA ŠKRABEC: Llegiré un fragment del nostre informe que va escriure l'autor kenyà Stanley Gazemba sobre el seu aprenentatge de la llengua anglesa a l'escola primària de Kenya. Gazemba diu: «Els meus problemes amb la llengua van començar a l'escola primària. Em van ensenyar la rima "London is burning", i recordo preguntar-me què volia dir *London*. Tots estàvem molt confusos, ningú sabia què volia dir la paraula *London*. Vam pensar que *London* potser era el nom d'una persona, i aleshores vam decidir cantar la cançó en luò per poder seguir la lletra, perquè creïem que era important entendre el que estàvem dient. Però això no és el que el professor volia».

NGŪGĨ WA THIONG'O: Aquí entrem al tema fonamental. Tota la qüestió «d'aquí o d'allà» és ben simple, perquè així és com experimentem el món. La noció «d'aquí o d'allà» vol dir que no tenim por de connectar tot el que coneixem i aprenem. Pel que fa a aquesta cançó «London is burning», per exemple, no hi ha res de dolent en aprendre cap cançó sobre Londres o sobre qualsevol altre lloc, al contrari, és una bona idea. Però és fonamental que sàpigues que no cantes sobre els Estats Units, sinó que cantes sobre Londres que és al Regne Unit. Els nens haurien de començar per aprendre cançons similars, no sobre un lloc concret, sinó per posar en comú històries i cançons de la seva pròpia cultura. Només així resultaria interessant conèixer altres històries i les cançons d'altres llocs. El que és fonamentalment equivocat és tractar de suplantar amb la llengua i la tradició estrangera la pròpia cultura. No hi ha res de dolent en la cançó per si mateixa, el problema és la seva relació amb les rimes i les cançons tradicionals d'aquells nens a Kenya. Per això el principi «d'aquí cap allà o d'allà cap aquí» és crucial: Si coneixem la localitat d'una cosa, sigui de l'àmbit literari com de l'àmbit científic o de qualsevol altre àmbit, passem a conèixer també la localitat en qüestió, i així podem connectar-la amb altres localitats i il·luminar-nos els uns als altres.

Però quan el procés educatiu és colonial, tendeix a deslocalitzar la persona receptora. L'educació, fins i tot fora de l'Àfrica, tendeix a deslocalitzar el nostre propi ser del sentit d'un mateix: la prova és que no pensem pas en els nostres cossos com a fonts de coneixement, oi? Si ets del centre d'un país imperial has d'anar amb molt de compte de no mirar el món des d'aquest centre imperial i de no estar totalment condicionat per ell. Has de pensar «soc aquí, què em connecta amb els altres? quina

és la naturalesa d'aquesta connexió?», i així obtindràs una millor perspectiva tant del lloc on et trobes com de la posició que tens respecte a la resta.

Però hi ha experiències molt deslocalitzadores. Els que a la meua època vam passar pel sistema educatiu colonial, ens apreníem els rius d'Europa, i tampoc de tot Europa, per cert, només l'Europa imperial, els rius d'Anglaterra, concretament, o els punts on es trobava la gran indústria, o el que fos. I no apreníem res sobre la nostra pròpia història o geografia, de manera que l'aprenentatge s'associava amb tot allò que ens era llunyà. Aprendre no volia dir conèixer el que t'envolta per tal que després puguis connectar-ho amb el que passa en altres llocs, de manera que aprendre es convertia en una qüestió de saber tant com poguessis sobre l'altre, i l'altre es convertia en la mesura del coneixement. I podria continuar.

SIMONA ŠKRABEC: M'agradaria demanar-li si pot desenvolupar una mica més la reflexió sobre com aquestes llengües colonials actuen per esborrar la memòria col·lectiva de la gent. Si usen les llengües dels dominadors, als dominats no els quedava cap narrativa sobre qui eren ni què sentien. Moltes cultures marginalitzades tenen, a més, un gran trauma històric, que va ser l'origen de la seva marginació i, en conseqüència, la necessitat de parlar sobre qui són i, sobretot, el que han viscut, és encara major. En canvi, l'ús imposat de llengües colonials impedia parlar precisament de tot aquest dolor acumulat.

NGŪGĨ WA THIONG'O: Hi estic d'acord, i n'hi ha molts exemples. Molts nens africans de la meua època havien crescut en cases on hi havia moltes cabres o molts pollastres per menjar. I els nens corrien per allà i solien sacrificar els animals ells mateixos. Després anaven a escola i els deien «ara estudiarem l'anatomia humana» i els nens repetien entre sorpresos i admirats la paraula «anatomia». No hi havia connexió entre el que estaven aprenent i el que ja sabien, perquè ja tenien tot un vocabulari sobre els sistemes corporals d'una cabra o d'un pollastre. Però el que sabien es deixava de banda com si no hi estigués relacionat, i la paraula *anatomia* els sonava com una cosa refinada, i més encara pel fet que utilitzaven el terme anglès.

Hi ha la necessitat de mistificar el coneixement no només en territoris colonitzats, sinó també en societats dominants. Aquesta mistificació sovint enterboleix la connexió real entre fenòmens.

SIMONA ŠKRABEC: Abans d'acabar, li voldria demanar si ens pot explicar com ens hauríem d'adreçar a vostè? Quin és el seu nom?

NGŪGĪ WA THIONG'O: El meu nom és Ngūgĩ i sona com 'gugui'. Decidíu si us atreviu a pronunciar el meu nom, o sinó digueu-me directament Thiong'o. Podeu dir-me professor Ngūgĩ o bé professor Thiong'o. Thiong'o és el nom del meu pare, no m'importa que em digueu com a ell.

ALÍCIA FUENTES: I significa alguna cosa, Ngūgĩ ?

NGŪGĪ WA THIONG'O: Sí. Vol dir 'treball'.

* * *

(SEGONA PART)

SUSANA ARIAS: Podem prosseguir amb la segona part d'aquest seminari amb les preguntes dels altres assistents en la sala.

JOSEFINA CABALL: Acabo de traduir *A la casa de l'intèrpret*,⁷ i mentre el traduïa hi havia un tema que em preocupava cada vegada més. Recordo que estava en marxa la campanya electoral a França, i suposo que ara li faré fer el paper de bufó, però la meua pregunta és la següent: com podem distingir l'impuls antiglobalització provinent de l'esquerra del discurs dels neonacionalistes de dretes que empren arguments similars? De vegades mentre traduïa pensava que algunes frases del llibre les podria signar Donald Trump o Marine Le Pen. Com podem distingir el discurs antiglobalització de l'esquerra del discurs antiglobalització provinent de la dreta?

NGŪGĪ WA THIONG'O: Hi havia una tendència, a Anglaterra, en temps de la Thatcher. Quan la dreta s'apropia del llenguatge de l'esquerra era per buidar-lo de sentit. Passa per exemple als Estats Units, on l'extrema dreta es refereix a si mateixa com a «nosaltres, la gent» [*we, the people*]. I aquesta gent que repeteix «nosaltres, la gent» resulta que donen suport a les estructures que impliquen que hi hagi altra

⁷ NGŪGĪ WA THIONG'O: *A la casa de l'intèrpret*, traducció de Josefina Caball, Barcelona, Raig Verd, 2017. Josefina Caball ha traduït per la mateixa editorial també els títols: *Somnis en temps de guerra* (2016), *Lluitar amb el diable* (2018), *La revolució vertical* (2019) i *Neix un teixidor de somnis* (2020)

gent sense cap poder i que els poderosos pensin en conquestes de països llunyans de manera imperial. És el mateix nacionalisme que estava darrere la propietat corporativa i colonial del planeta.

Hem de deixar d'utilitzar l'expressió «la gent» només perquè la dreta parla de «nosaltres, la gent»? Es tracta d'una apropiació cultural del llenguatge de l'esquerra. I això és perquè el llenguatge, el vocabulari, en qualsevol llengua, és fruit d'una lluita ferotge: com fer servir una llengua sempre ha estat un camp molt disputat. Hi ha idees que predominen i idees que qüestionen. Hi ha idees que persegueixen un món nou, un món més inclusiu, i hi ha les idees que volen mantenir les coses fixes tal com estan.

A *Fenomenologia de l'esperit*, Hegel parla de la dialèctica de l'amo i de l'esclau. L'amo s'asseu literalment *damunt* del qui produeix. L'amo també és l'encarregat d'instaurar el sistema educatiu, i des del punt de vista de l'amo que ensenya geografia, o història, o fins i tot estètica, es pot arribar a veure bellesa en el fet que unes persones seguin *damunt* les altres; això li pot semblar una cosa bonica, oi?

En canvi, si el que està sota accepta la cosmovisió de l'amo, no pot entendre en quina situació es troba. Els que estan en una posició subordinada, només els pot salvar que intervinguin els intel·lectuals, que són capaços d'articular el discurs des del punt de vista subaltern. Ara bé, quan fins i tot els intel·lectuals assumeixen el punt de vista dels amos que s'asseuen *damunt* d'ells, aleshores estem tots perduts.

El mateix podríem dir sobre la qüestió de com definir què és la condició humana. La condició humana canvia o bé és sempre la mateixa? Si la condició humana no canvia, la gent sempre s'asseu *damunt* dels altres i ja està. Llavors podem estar convençuts que fins i tot la història demostra que no hi ha res a fer per evitar que uns seguin *damunt* dels altres. La religió, per la seva banda, pot afirmar que el fet que uns s'asseguin *damunt* dels altres, és un mandat de Déu, o és un càstig per un pecat.

Però el que està a sota vol entendre la religió de manera diferent. A la Bíblia està escrit que els pobres heretaran la terra i que Déu tracta tothom igual. El més xocant és que a llocs com els Estats Units hi ha gent de dretes que té un discurs extremadament articulat, són prou ben llegits com per distorsionar el que han rebut i après del discurs de l'esquerra. El que vivim en l'actualitat és un combat ferotge entre les idees. La mateixa idea de globalització es pot entendre com a democràcia o com a submissió al capital financer que s'ha de poder moure lliurement a través de fronteres.

Però què és, el contrari de tot això? El treball. I per això, les barreres s'imposen sobretot en l'àmbit del treball; en aquest sentit et diuen que no et moguis, queda't

on ets, i ja vindran a buscar-te. Els governs afirmen que no es pot fer res per canviar o interferir en els moviments de capital financer, llavors per què s'utilitza? Per anar contra la gent que en una situació determinada hi vulgui plantar cara. És realment una lluita d'idees.

Per mi, la globalització és moviment del capital financer, que es mou lliurement d'un lloc a l'altre prement un simple botó. Però m'agrada pensar que s'està gestant una consciència global, lentament, que la globalització també és un imaginari global. A causa de les experiències estem en una situació en què podem comparar i aprendre de les experiències. Quan vinc a Espanya, posem per cas, per les llengües que sent parlar, puc sentir ressonàncies de les meves experiències vitals, i contrasto el que veig. Tinc la sensació de globalització en el sentit que les persones siguin més conscients i sàpiguen més coses les unes de les altres. Estic encantat que m'hagi formulat aquesta pregunta, perquè em preguntava si havíeu llegit *A la casa de l'intèrpret*. M'ha impressionat molt! [riu].

CARLES TORNER:⁸ Com pot veure, professor Ngũgĩ, aquí predica entre els convençuts. L'hem estat seguint en part també perquè l'experiència catalana és molt similar al que descriu. He experimentat fins a quin punt les seves idees són revolucionàries a l'Àfrica on estan generant molt de debat. Quan vam presentar l'informe del PEN internacional, *L'oxigen de la cultura* a Johannesburg, amb escriptors de vint països africans diferents i va haver-hi una sensació immediata d'alliberament mental pel fet d'haver arraconat l'estructura colonial. Perquè la prioritat els membres africans del PEN van ser compartir amb nosaltres la necessitat de promoure les traduccions entre llengües africanes. El mateix va passar a l'Índia, en la reunió que vam organitzar a la ciutat de Bangalore, on desenes d'escriptors reunits recalaven la importància de traduir entre llengües índies. I sé que hi ha experiments interessants; el gener de l'any passat va haver-hi la primera fira de llibres africans centrada en les publicacions en llengües africanes a Bamako, sobretot al que s'anomena l'Àfrica francòfona. Per una altra banda sé que vostè col·labora en una revista digital molt interessant de Nairobi, *Jalada*. Crec que un dels seus contes s'ha traduït a una seixantena de llengües africanes. M'agradaria que comentés aquestes iniciatives que promouen les traduccions entre llengües africanes.

⁸ Carles Torner va presentar la conferència de Ngũgĩ wa Thiong'o el dia anterior al CCCB i va conduir el col·loqui posterior. En aquells moments, Torner era el director executiu del PEN internacional

NGŪGĨ WA THIONG'O: El fet que les llengües africanes conversin les unes amb les altres és crucial, igual que és crucial que totes les llengües marginalitzades parlin les unes amb les altres. M'agrada donar suport a la idea que hi hagi més traduccions entre llengües africanes, entre llengües asiàtiques, sud-americanes, traduccions de llengües africanes al català. La conversa entre llengües que està en marxa és crucial. Permeteu-me presentar-vos, doncs, aquest projecte experimental que m'engresca molt. El desembre del 2015, uns joves es va acostar al meu fill, que també es diu Ngũgĩ i exerceix de professor d'anglès a la universitat de Nairobi. Els joves eren membres del col·lectiu panafricà Jalada i volien posar-se en contacte amb mi per saber si els donaria una història en kikuiu perquè estaven pensant com poder promoure més traduccions.

Evidentment això em va entusiasmar, però no tenia cap història, en aquell moment. Després vaig recordar una història que vaig escriure per la meva filla, perquè a casa meva mirem d'incentivar els nens explicant-los històries o fer actuacions en lloc de donar-nos regals materials. No sempre funciona, però quan funciona, pot ser molt bonic.

La història que tenia escrita per la meva filla es diu «La revolució vertical: o per què els humans caminen drets». En kikuiu és *Ituĩka Rĩa Mũrũngarũ: Kana Kĩrĩa Gĩtũmaga Andũ Mathĩ Marũngĩ*, literalment «per què els humans *poden* caminar drets». ⁹ La història està situada en un temps imaginari en què els humans caminen a quatre potes. Els peus i les mans són molt similars, tenim els cinc dits de les mans i els cinc dits als peus. Però també tenim el colze i el genoll. En aquest cas, aquestes dues articulacions desenvolupen una rivalitat com de germans. És una competició entre les mans i els peus per decidir quina part és més important pel funcionament del cos.

Vaig donar el text als membres del col·lectiu Jalada. Això era el desembre del 2015, i el març del 2016 la meua història havia estat traduïda a trenta llengües, la majoria llengües africanes, però també algunes asiàtiques i europees. I allò era tan extraordinari que el diari *The Guardian* va dedicar una pàgina sencera al tema. Ara per ara la història està disponible en 64 idiomes, 47 dels quals són africans, 6 europeus, 6 asiàtics (nepalès i vietnamita), en àrab i en kurd, i les traduccions continuen, l'última traducció que vaig veure era en persa.

| ⁹ El llibre està traduït al català per Josefina Caball i publicat a Raig Verd, com ja dit

El més important és que tenim una història escrita en una llengua africana disponible en 47 llengües africanes! A Gàmbia, un país molt petit, l'obra ha estat traduïda a tres llengües, wòlof, mandinka i una altra. El meu editor de Suècia va publicar la història en un llibret i va vendre 200 exemplars en dos dies, cosa que em va alegrar molt. Arran de la iniciativa Jalada també em van convidar a Viena, on tenien programada una exposició que mostrava fragments diferents de la meua història en moltes traduccions, i els fragments que omplien les aules i els passadissos del departament d'estudis africans. L'exposició havia de quedar-se un any sencer a la universitat, i em van convidar per celebrar aquest esdeveniment. Em va acompanyar també un col·laborador de Jalada de Kenya.

Veig que aquestes iniciatives són importants, però depenen dels recursos disponibles. Per ara, el que fa possible aquestes coses és la dedicació d'un col·lectiu de persones voluntàries. Si poguéssim fer això amb altres històries d'altres escriptors de manera continuada seria molt interessant. Tindria un gran impacte en la concepció que tenim de les nostres llengües i com ens relacionem els uns amb els altres.

A l'Índia es fan traduccions de la meua història a les llengües minoritàries, no a l'hindi sinó a altres llengües més petites, que en el cas indi vol dir llengües parlades per milions i milions de persones, com és el cas del marathi o el kannada. Em van escriure per demanar-me un prefaci que s'havia de publicar en un diari dominical i em van dir que el text arribaria aproximadament a dos milions de persones, que és l'equivalent a quatre nacions islandeses. La traducció és la clau, els projectes vinculats a la traducció com ara els que promou el PEN internacional són molt i molt importants. I quan el PEN internacional em demana que els faci un prefaci i em diuen expressament que l'escrigui en kikuiu em dic a mi mateix «això va bé!»

Deixeu-me dir-vos una cosa més. De vegades un dels problema és l'actitud d'abaratir costos en les llengües africanes. Tot es fa amb el paper més barat, amb una presentació molt pobra i en un format editorial també molt pobre. I les presentacions de les publicacions es fan en algun racó ròneg d'una llibreria. Però quan vaig tenir un dels exemplars d'aquest informe del PEN a les mans, vaig haver d'allunyar-me i després tornar com si res, per amagar la meua eufòria, estava molt content de veure'n l'edició tan acurada.

CARLES TORNER: Tinc una pregunta sobre alguns dels conceptes que ha popularitzat a Europa amb les seves obres. Creu que les seves reflexions i els marcs que ha emprat per reflexionar sobre la colonització en l'àmbit lingüístic es poden aplicar en un context com el de l'Europa actual, on els conflictes nacionals creixen i el

marc nacional es reafirma a si mateix cada vegada més? Aquesta reafirmació nacional que va també lligada al fet que l'anglès colonitza nous àmbits, com el de la Unió Europea, per exemple. Els països del sud d'Europa estan utilitzant molt el vocabulari descolonitzat per discutir aquests processos. Creu que podem aplicar la seva terminologia i marc mental?

NGŪGĨ WA THIONG'O: Hi ha molt de moviment, en la teoria descolonial. Sempre hi ha hagut i hi haurà una lluita per anomenar les coses. Les autoritats colonials no deien que venien a explotar els recursos minerals, o el que fos, sinó que deien que venien per portar la civilització, o el desenvolupament, o el progrés. El vocabulari era de progrés, de modernitat, i els moviments nacionalistes africans van haver de lluitar per descodificar aquests termes. Fins i tot en la religió, ens presentaven Déu com un vell home blanc i el dimoni com un home negre. Recordo que encara anava a escola quan vaig sentir dir que hi havia un artista d'Uganda que després ha estat molt reconegut. Van dir que pintava un Jesucrist negre. Això va sorprendre molt la gent, perquè Jesucrist era blanc. Recordo el xoc encara avui, i recordo com els professors blancs ens deien que aquell artista havia anat una mica massa lluny.

Les idees són una gran arena de lluita. Als Estats Units, la qüestió dels «fets» s'està convertint també en un camp de batalla. Què és, un fet? Pots tenir fets alternatius? Pots inventar una història i fer que sigui veritat? Així que estic d'acord amb vostè, aquestes lluites hi són i hi seran, inclòs el tema de la descolonització. La gent sentència: la descolonització vol dir tal. Ja no som en temps colonials, ens diuen, però no és descolonització, és neoliberalisme, lliure mercat per tot arreu. Trobes persones que s'apropien dels imaginaris. Abans comentàvem com la dreta nord-americana s'ha apropiat el vocabulari de l'esquerra, «nosaltres, la gent», «nosaltres, les masses», i alguns d'aquests intel·lectuals dretans que apareixen a la televisió són extremadament articulats, no són incoherents, saben com presentar-se a si mateixos i com presentar les seves idees. És una lluita contínua.

MIREIA ESTRADA. El meu nom és Mireia Estrada i soc gestora de projectes culturals vinculats a la immigració. M'agradaria preguntar-li si podem comparar el seu discurs sobre l'ús literari de llengües africanes amb les discussions que fa temps que duren entre l'àrab dialectal i l'àrab literari i formal? L'àrab clàssic ningú no el parla, però que és el registre escrit que utilitzen els parlants de la llengua. Hi ha un debat encès sobre la legitimitat d'aquest àrab parlat en diferents països. No sé si creu que podem comparar aquestes reivindicació amb la lluita pel vocabulari a la qual tot just ara feia referència?

NGŨĨ WA THIONG'O: He parlat sobre una jerarquia de llengües, perquè és el que trobo més fascinant. Si ho pensem bé, essencialment no hi ha res de dolent en cap llengua, i el millor és parlar tantes llengües com sigui possible. Però el problema sempre ha estat la relació entre llengües, la jerarquia. «Per tal de conèixer-me a mi, la llengua dominant, la teva llengua materna ha de deixar d'existir». La noció segons la qual en aprendre la llengua dominant alguna cosa dels altres ha de morir és un problema. En realitat, no importa parlar més d'una llengua, al contrari, és una bona cosa. I no hi ha res que digui que si saps una llengua no puguis aprendre'n una altra fàcilment. Per què aquesta insistència que, d'una manera o altra, has de deixar d'utilitzar l'altra? Això és el que jo en dic plantar la pròpia llengua dominant al jardí dels altres, i no és necessari.

Vostè em parla de l'àrab. A Tunísia, l'àrab tenia una lluita contra el francès, que va intentar suprimir-lo. Però al mateix temps, l'àrab era i és una llengua que aspira a suprimir altres llengües indígenes, com l'amazic. Ara això està canviant, perquè almenys al Marroc la llengua amazic està en plena lluita per ser reconeguda. La qüestió és que una llengua pot ser a la vegada marginalitzada i marginalitzadora en un altre context. Perquè valorem les llengües en una jerarquia. I fins que no ens desempalleguem d'aquesta mentalitat, les llengües no es podran relacionar de cap altra manera. Creiem que un ha de donar-ho tot a l'altre perquè estem dominats per la raó i la lògica imperialista. I la lògica imperialista assumeix que per tal que una cosa sigui, la resta de coses han de deixar de ser. Perquè hi hagi un milionari, hi ha d'haver un milió de pobres. Perquè hi hagi unes poques persones sanes, hi ha d'haver gent malalta. El que seria natural és esperar que si tots som sans, això seria el millor per tots. La premissa que cadascú està còmode tancat a la casa del seu propi llenguatge és errònia.

Fins i tot en una mateixa llengua, posem per cas l'anglès, hi ha registres. I si vens d'una regió això et fa un candidat menys acceptable per una oferta de feina; és diferent si parles l'anglès de la BBC o l'anglès de Queens, amb la manera d'expressar-se i la pronunciació de Queens. Fins i tot al si d'una mateixa llengua, hi ha jerarquies. Valorar que certs registres d'una llengua són superiors a la resta de registres de la mateixa llengua és una tendència que tenim molt arrelada.

Si parles una llengua ho fas en un registre concret, i si ho fas en un accent regional el teu parlar estarà connotat amb ignorància com si fos fruit d'una manca d'educació. Aquestes dinàmiques són generalitzades. Però per mi la clau seria trobar maneres de fer que registres i llengües que connectin i que es relacionin amb la resta. Per garantir la vida d'un registre o d'una llengua no cal que els altres registres o llengües cessin d'existir. I la tendència natural d'una llengua és multiplicar-se.

Si ara som tres que parlem la mateixa llengua, tots la parlem diferent perquè és una llengua viva. I el que és viu es multiplica, fins i tot en la mateixa llengua. Tal com passa amb la naturalesa, de fet. La pregunta és com preservem la continuïtat que permet que aquesta tendència natural d'una llengua es desenvolupi? Es tendeix a *purificar* una llengua, a impedir que esdevingui ella mateixa, que absorbeixi noves idees, nou vocabulari. Diuen «no, no, només pots utilitzar aquestes paraules, per això hi ha l'acadèmia, per purificar». La lluita per la definició de qualsevol llengua també s'estén a això.

CARMEN CORRAL: Bon dia, el meu nom és Carmen Corral i soc estudiant de Filosofia i Dret. M'agradaria que ens parlés de la situació del kikuiu i del suahili a Kenya. Sé que hi ha molts directors de cinema que treballen en kikuiu, però no en sé gaire res d'escriptors. Ahir parlava de la llengua materna i em va fer pensar en Hannah Arendt que es preguntava què ens queda quan no ens queda la llengua materna. La tradició està bé, però què passa amb el futur del kikuiu, del suahili, del mandinka, del wòlof?

NGŪGĨ WA THIONG'O: El suahili és una de les llengües africanes que s'està estenent a través de les fronteres. El suahili es parla a Tanzània, Kenya, Uganda, Moçambic; és una de les quatre llengües del Congo. S'està estenent molt, és una llengua molt interessant per la seva capacitat d'absorbir noves paraules i de domesticar mots prestats d'altres llengües. És increïble, tot i que ja hi ha qui diu que el que hem de fer és mirar de purificar-la, cosa que jo considero un error. A més hi ha moltes publicacions en suahili, també publicacions de premsa diària, a Kenya. Els editors de llibres educatius africans tenen una llista molt llarga de textos anglesos traduïts en suahili, i recentment la majoria dels títols més significatius d'escriptors africans en anglès o en francès han estat traduïts al suahili. No dubto que el suahili continuarà desenvolupant-se de manera natural.

El problema d'altres llengües africanes com el kikuiu, el luo, o el luhya és que els recursos dels governs són minsos i els que hi ha es destinen majoritàriament a l'anglès, una mica al suahili i gens a altres llengües africanes. Aquest és el problema. De tota manera, en l'àmbit de la cultura popular, la música, la televisió i els vídeos de Youtube la cosa es compensa una mica. La tecnologia en general ofereix noves possibilitats. El projecte Jalada mateix hauria estat impossible si no hagués pogut ser a Internet. Ara poden traduir les històries al persa i en qüestió de dies publicar-les a la revista digital. Les llengües africanes cada vegada són més presents a Internet, de fet són més visibles del que ho havien estat mai. Irònicament,

potser la tecnologia és el que ens ajuda a salvar parcialment moltes d'aquestes llengües, potser això els deixa l'espai que necessiten per desenvolupar-se. Una de les traduccions que vaig veure de *La revolució vertical* és un text paral·lel en què coexisteixen mutacions en kikuiu i en dagaare, una llengua ghanesa. Penso que si els governs escoltessin el PEN internacional, o la UNESCO almenys, la situació seria millor a tot arreu. Però malgrat la lluita constant, jo soc bastant optimista.

Quan es va publicar *Descolonitzar la ment* l'any 1984, vaig presentar el llibre a llocs diferents, i us puc dir que vaig ser rebut amb cinisme, riures i ridiculitzacions. Solia rebre bé les preguntes hostils. M'agraden les preguntes hostils perquè permeten aclarir quin és el problema. I ara *Descolonitzar la ment* és un dels meus textos més populars, a l'Àfrica i a altres llocs. Avui en dia, a la majoria de conferències sobre literatura africana els participants estan inclinats a comentar el tema de les llengües africanes, el tema ja no està arraconat.

DANIELA ORTIZ: Em dic Brigitte i no vaig estudiar res interessant, de manera que em faré dir només Brigitte.¹⁰ Gràcies pel seu temps i paraules, Ngũgĩ, i també per haver explicat que una llengua pot ser marginalitzada i marginalitzadora al mateix temps. Crec que dir això és important aquí Catalunya, perquè les institucions no puguin apropiarse el teu discurs. Si jo fos originària d'Àustria, no tindria aquest problema, però si vens de segons quins països a Catalunya i no tens permís de residència, has d'aprovar un examen de llengua catalana. I llavors, els immigrants som vistos com a colonitzadors lingüístics. La meva pregunta és com podem enfrontar-nos a aquest fet?

NGŪGĨ WA THIONG'O: Vol dir que consideren que els immigrants són colonitzadors lingüístics perquè porten les seves llengües? Algú pot aclarir-me el que vol dir?

SIMONA ŠKRABEC: Parla dels que arriben aquí i se senten violentats pel fet d'haver d'aprendre català.

DANIELA ORTIZ: No vull dir això. N'hi ha que venim de països colonitzats i la llei d'estrangeria no s'aplica igual que si vens d'Àustria o de França, per exemple. La llei d'estrangeria i les lleis d'integració dicten que per obtenir la residència has d'aprendre el català, que és el mateix que passa si vols obtenir-lo a Holanda o a Alemanya.

¹⁰ Daniela Ortiz és una coneguda artista peruana que va viure i treballar a Barcelona de 2007 a 2020, després va tornar al Perú

NGŪGĪ WA THIONG'O: Amb tota honestedat, si jo visc a Catalunya, creus que puc imposar la llengua kikuiu a Catalunya?

DANIELA ORTIZ: Les lleis dissenyades per protegir el català s'apliquen d'una manera que perjudiquen els immigrants, s'aprofiten de la seva situació legal vulnerable. Per adquirir el permís de residència, primer t'obliguen a aprendre la llengua catalana.

SIMONA ŠKRABEC: Això no és cert. El permís de residència el decideix l'Estat espanyol. I qui decideix i dicta l'examen de llengua, en tot cas, és l'Estat espanyol. A Catalunya no t'obliguen a aprendre la llengua per obtenir la residència, ho sé perquè jo també soc immigrant.

DANIELA ORTIZ: D'on?

SIMONA ŠKRABEC: D'Eslovènia. I quan vaig arribar hi havia una guerra a Bòsnia...

DANIELA ORTIZ: Però Eslovènia és part de la Unió Europea. Crec que la resistència a entendre el que dic és un obstacle si volem mantenir una conversa honesta sobre les lleis racistes vigents a Espanya i a Catalunya. Tinc la llei i us la puc llegir en català. Em sembla complex que no vulgueu ni escoltar el que dic. Es critica que Cameron amenaci els immigrants dient-los que si no aprenen la llengua anglesa, perdran o no tindran accés a la residència legal. I no es pot dir que a Catalunya hi ha un context similar?

SIMONA ŠKRABEC: El permís de residència el dona i el retira Espanya!

Soroll de fons, converses creuades entre els assistents.

SUSANA ARIAS: Crec que s'ha creat un debat intern i que s'està deixant de banda l'opinió del professor Ngũgĩ.

NGŪGĪ WA THIONG'O: No tinc cap problema amb això. De fet estic gaudint enormement d'aquest debat, perquè podem ser molt ben educats els uns amb els altres, però alhora està bé que intentem arribar al quid d'aquesta qüestió que estem intentant comentar. Crec que per ser immigrant has d'aprendre la llengua del país. És el tema d'haver d'enfrontar-te i de dominar la llengua de poder del país d'arribada.

És un consell que acostumo a donar. Quan parlo de les llengües als Estats Units, sempre vaig amb molt de compte de no dir-los que no necessiten l'anglès, a Amèrica. Estaria malament. L'anglès és la llengua de poder, i en aquest sentit moltes altres llengües ho són: a França, el francès és la llengua de poder, a Alemanya és l'alemany. Has de dominar la llengua de poder, és una qüestió de supervivència. No pots deixar perdre el propi futur.

Dit això, als americans indígenes els dic que la seva llengua és igual d'important, que no és d'un rang inferior que el *cel* de l'anglès. La teva llengua és una altra cosa que has de fer reviure. Aquest és el problema. Si jo fos immigrant aquí i la catalana fos la llengua del poder, per exemple...

El professor i els assistents riuen. Es genera polèmica.

DANIELA ORTIZ: Crec que els catalans heu d'acceptar el vostre espai de poder.

NGŪGĨ WA THIONG'O: Estic d'acord amb això. Només dic que fos quina fos la llengua de poder personalment voldria dominar-la. La qüestió és la llengua que tu com a immigrant portes al nou país: S'utilitza en contra de la gent?

DANIELA ORTIZ: Vostè acaba de dir que no parlar una llengua et pot afectar si vols trobar una feina. Aquí topem amb el tema del català, per treballar a Catalunya, necessites acreditar el coneixement de l'idioma de nivell C.

MARIA MATEU. Em dic Maria Mateu i soc membre del Centre d'Estudis Africans. Avui he après la importància d'escoltar diferents punts de vista i de qüestionar-te també el propi. M'agrada molt la idea de llengües marginalitzadores i marginalitzades, i per una altra banda el català és la meva llengua materna i la defensaré sempre. Però no tinc cap problema a acceptar que la meva llengua pot ser dominant en alguns contextos. Puc sentir empatia amb el que diu la Brigitte, i crec que és important fer-ho.

NGŪGĨ WA THIONG'O: Deixeu que us posi un exemple africà, perquè em resulta més fàcil. El suahili m'agrada molt. Em sembla una llengua bonica, i molt útil per comunicar-se a través de fronteres. Ràpidament s'ha convertit en llengua oficial a Tanzània, i el suahili ara està marginalitzant altres llengües africanes que es parlen a Tanzània. Això és un fet. Quan veig que una llengua repeteix les mateixes estruc-

tures jeràrquiques en relació amb altres llengües que també són pròpies del país ho faig notar. Vaig anar a la universitat de Dar Es Salaam per recollir un títol honorífic. Vaig constatar que queda molta feina per fer perquè cal trobar la manera que puguin continuar usant el suahili i ajudar la resta de llengües de Tanzània al mateix temps. És de fa poc que el suahili és una llengua de poder, però s'ha de fer alguna cosa en favor de les altres llengües també.

La jerarquia de les llengües és un tema amb el qual la societat sencera ha d'encarar-se. Us posaré un altre exemple que utilitzo sempre perquè em sembla molt interessant. L'espanyol. L'espanyol marginalitza el basc i el català; definitivament, a Llatinoamèrica va marginalitzar les llengües americanes natives gairebé fins a fer-les desaparèixer, perquè els espanyols van anar allà i van reproduir la mateixa jerarquia. Als Estats Units, en canvi, l'espanyol està marginalitzat. És la segona llengua de Califòrnia, però està marginalitzada. Una llengua marginalitzada també pot marginalitzar o passar a ser marginalitzadora d'altres llengües, i crec que hem de trobar maneres de fer front a la jerarquia mental. Sempre parlo de treball horitzontal en xarxa en oposició a les jerarquies.

CARLES TORNER: Col·laboro amb l'Ngũgĩ des del 1996. El que més m'interessa del seu discurs és com el conflicte entre llengües marginalitzades i marginalitzadores canvia quan ens situem en un marc multilingüe, ja sigui a l'Àfrica o fora. El sistema educatiu català està dissenyat per tal que, si ets fill de la immigració, aprenguis català, castellà, anglès i també, en moltes escoles, la llengua materna pròpia. Per tant, es dona per fet que una criatura pot aprendre bé fins a quatre llengües, a més de la llengua materna. Crec que aquest és un bon model per exportar a tot Europa i que podria aplicar-se a escala també a Kenya i en altres països africans. Des d'aquesta perspectiva multilingüe, quins sistemes educatius alternatius coneixes i saps que funcionen, especialment a l'Àfrica? Perquè sabem que el sistema educatiu multilingüe sud-africà, per exemple, costa molt d'aplicar.

NGŪGĨ WA THIONG'O: En qualsevol situació, la qüestió dels recursos és fonamental. Perquè les lleis poden ser-hi, però si no hi ha recursos. A Kenya la llei educativa pauta l'aprenentatge de tres llengües. Però la llengua materna ha de ser-hi. El coneixement de la llengua associada amb la pròpia cultura és bàsic aquí, a Rússia, a la Xina o allà on sigui. Després, a banda d'això, quina és la llengua de poder? Perquè o bé s'aconsegueix substituir-la o has de continuar aprenent-la. A Kenya tenim el suahili com a *lingua franca*, la nostra llengua materna i l'anglès,

de manera que la llengua que aprenem és qüestió de tria. Però si la gent pogués estudiar alguna altra llengua africana a banda de la llengua materna, m'agradaria veure promocions, alguna manera d'atorgar valor al coneixement de llengües. Si hi ha voluntat podem fer-ho, però aquí he de tornar al tema de la jerarquia. La jerarquia està tan interioritzada que no podem concebre un món on relacionar-nos de tu a tu com iguals, un món on els uns, per tal d'aconseguir ser algú, hagin d'asseure's damunt dels altres. La jerarquia està molt arrelada perquè és la lògica del mateix desenvolupament i del sistema que ens governa, un sistema en què per ser, has de prendre a l'altre. És la lògica imperial, l'imperialisme que governa la majoria de societats.

Em va xocar sentir dir que la Xina és ara un país modern. En temps de Mao no hi havia milionaris; ara, en canvi, hi ha milionaris i parats, els parats són vistos com marca de la modernitat. Com que tenen parats, s'ha modernitzat... Aquesta és la lògica dels governs, i és una lògica que es fa més òbvia en les situacions lingüístiques. Hem de lluitar contra la concepció que vincula les llengües i les cultures en termes de jerarquia; les cultures i les llengües es poden relacionar les unes amb les altres en termes de donar i de rebre. Potser aquesta premissa també pot servir en el vostre context nacional a Catalunya i Espanya, no ho sé. Però, per mi, com més llengües hi ha millor.

SUSANA ARIAS: Crec que aquesta és una bona manera d'acabar el seminari, que ens ha permès una discussió en viu sobre la situació lingüística a Catalunya. Gràcies a tots, professor Ngũgĩ, Simona, Alicia, i gràcies també al PEN català. ◀